

ELS DOCUMENTS NOTARIALS I LA RECERCA. ORÍGENS DE L'ARXIU HISTÒRIC DE TERRASSA

Pere Puig i Ustrell, director de l'Arxiu Històric de Terrassa

Enguany l'Ajuntament de Terrassa ha publicat l'opuscle *Fides historia. Els fons del Districte Notarial de Terrassa*, produït per l'Arxiu Històric de Terrassa amb l'objectiu de difondre el coneixement del ric arxiu notarial generat i conservat a la nostra ciutat. Al present article ampliem el contingut d'aquest opuscle i, especialment, expliquem la realitat històrica de la notaria de Terrassa, que, com a productora i transmissora de la documentació pública local, va donar origen a l'Arxiu Històric de Terrassa. A desgrat dels canvis de titularitat que els fons generats a l'antiga notaria han experimentat al llarg dels segles, l'antic arxiu notarial, anterior a la Llei orgànica del notariat, del 1862, constitueix una part essencial del patrimoni documental local de la ciutat de Terrassa.

L'antic arxiu notarial de Terrassa, com el de moltes altres notaries de l'Antic Règim, comprenia tota la documentació produïda pels notaris, tant la documentació notarial pròpiament dita (escriptures de dret privat), com la pública (documents de la batllia reial, de la cúria judicial, del comú de la vila i de la part forana), a més de la documentació pròpia d'institucions diverses, de la castlania i d'altres titulars. Els notaris conservaven la documentació que produïen en llur servei i tota aquesta documentació constava als inventaris com a pertanyent als posseïdors del domini útil de la notaria. Així, molts antics arxius notarials també inclouen fons de les institucions locals del lloc on els notaris exercien i tots aquests fons constitueixen autèntics arxius històrics locals que convé no desmembrar.

Aquesta realitat fa aconsellable que les diferents titularitats dels fons aplegats com a arxius notarials o l'organització actual dels arxius públics no comportin la separació dels diversos fons en centres d'arxiu diferents ni tampoc l'allunyament del lloc on la documentació es va generar. Tal com expliquem més endavant, l'antic arxiu format pels notaris de Terrassa s'ha transmès íntegrament i va donar origen a l'Arxiu Històric de Terrassa, i la integració d'aquest arxiu en el nou Arxiu Comarcal ha fet possible la conservació unitària dels diversos fons antics en un sol centre.

El document notarial, mirall de les relacions socials

S'entén per document notarial la configuració escrita d'una actuació jurídicament rellevant, determinada formalment i realitzada per un notari com a persona legalment establerta per a fer-ho. El document notarial té com a característica fonamental la garantia d'autenticitat, és a dir, que és l'expressió verídica de la voluntat expressada pels seus atorgants: és el que s'anomena "fe notarial". Per tal que tingui aquest valor, el document notarial ha de seguir les formalitats establertes per la llei.

La necessitat de conservar una constància escrita de certs fets o transaccions en què les persones intervenen ha originat des de l'antiguitat diverses regulacions públiques sobre l'autorització i la naturalesa de les escriptures que han de tenir validesa jurídica. Tota mena d'actes i contractes poden ser objecte d'escriptura en forma pública, amb autorització notarial, i per això la documentació notarial conté una immensa quantitat i varietat d'informació i constitueix una font històrica pràcticament inexhaurible per a la recerca.

Les fonts de dret i els documents jurídics als comtats originaris de Catalunya (segles IX-XI)

En la nostra tradició, les primeres regulacions del document escrit amb valor jurídic es remunten al dret romà i van tenir continuïtat a tot el món llatí medieval, amb diferents fases i modalitats d'aplicació. Els comtats catalans es trobaven dins la regió que s'ha anomenat "de dret escrit", amb una sòlida tradició que té les seves arrels en el document escrit d'època romana. Al segle IX, sota el domini carolingi, els preceptes dels reis francs imposaren una incipient legislació pública i els comtes catalans també van promulgar, des de mitjan segle X, preceptes dictats en judici.

El dret privat, en canvi, continuà regit per la legislació visigòtica compilada al *Liber iudicum popularis* (anomenat en català "Llibre jutge") i completada per la jurisprudència de les sentències judicials. Així s'expressa a la carta capitular del rei Carles el Calb atorgada l'any 844 als habitants del comtat de Barcelona i del castell de Terrassa: "(...) sed liceat ipsis secundum eorum legem de aliis iudicia terminare" ("(...) però que els sigui lícit d'aplicar la justícia segons llur llei en totes les altres coses").

De tota manera, als regnes i principats medievals només tenia valor d'instrument públic el document emès per les cancelleries reials o pels jutges, mentre que els documents particulars, anomenats "cartes", tan sols tenien valor d'escriptura privada. La validesa dels documents es basava en el compliment de certes formalitats, recollides al Llibre jutge en aquests termes:

«Scripture, que diem et annum habuerint euidenter expressum atque secundum legis hordinem conscriptae noscuntur, seu conditoris uel testium fuerint signis aut subscriptionibus roboratae, omnino habeantur stabili firmitate.» (*Liber iudicum popularis*, V, I)

«Les escriptures que tinguin clarament expressats el dia i l'any, que siguin redactades segons l'ordenament legal i que siguin corroborades amb els signes o les subscripcions de l'autor i els testimonis, tindran una validesa permanent».

Els clergues de les parròquies exerciren durant molts segles la funció d'escriure els contractes entre particulars, però també varen desenvolupar aquesta funció alguns laics professionals, com ara jutges i gramàtics.

De la carta altmedieval a l'instrument públic notarial. Instauració del notariat a Catalunya (segles XII-XIII)

L'antiga tradició romana es va sistematitzar i consolidar a partir del segle XII, amb el renaixement dels estudis jurídics (especialment a l'escola jurídica de Bolonya) i la instauració del notariat públic. El dret comú, reforma jurídica transcendental que unificà el dret romà, el dret imperial germànic, el dret canònic i els usos feudals, tingué una influència decisiva en la sistematització del notariat. Al trencant dels segles XII i XIII es produí a Catalunya la implantació del sistema notarial segons els usos itàlics, inspirats en el nou dret comú.

Durant el segle XII comencen a sovintejar els redactors de documents que fan constar la seva professió d'escrivà (*scriba, scriptor, tabellio*) i en algun cas ja s'anomenen *notarius*. És el moment en què comencen a institucionalitzar-se les escriptures públiques, amb titulars professionals que dependran de la *potestat* (el comte sobirà, el rei, un baró jurisdiccional o una corporació). La més antiga d'aquestes escriptures que es coneixen a Catalunya és la de Vic, documentada des del 1155.

Amb la instauració de l'ofici notarial, l'antiga *charta* privada va donar pas a l'*instrumentum*, és a dir, al document *publicam formam confectum* ("realitzat en forma pública").

En la implantació del nou sistema de redacció del document notarial fou transcendental l'expansió de l'ús del paper, que va permetre la redacció de cèdules (on el notari anotava les dades concretes dels contractes) i, sobretot, l'elaboració dels registres, que eren anomenats capbreus o llibres de notes i recollien el contingut específic dels documents en extractes breus.

L'ofici notarial havia de ser exercit per notaris laics, amb estudis jurídics i havent superat unes proves d'aptitud. L'ofici de notari, tot i dependre d'una reglamentació oficial molt estricta, ha estat sempre una professió lliure dotada d'una funció pública, la de donar validesa jurídica a tota mena d'escriptures i actes que siguin requerits.

La formació dels arxius notariais

El valor jurídic del document notarial és permanent i per això cal conservar les escriptures. En època romana existien registres públics que recollien les escriptures, una tradició que es va perdre, en general, els primers segles medievals. A partir de la instauració del notariat a Catalunya, als segles XII i XIII, els documents expedits pels notaris (normalment en pergamí) tenien la categoria jurídica d'originals autèntics i calia conservar-los pel seu valor de prova, mentre que per a la refacció d'una escriptura no bastava la nota registrada al protocol, sinó que calia seguir un procediment judicial. Malgrat això, els notaris tenien l'obligació d'inscriure els documents en una sèrie de registres normalitzats, que havien de conservar i traspassar als seus successors: d'aquesta manera s'originaren els arxius notariais.

A Catalunya els notaris observaren amb una gran fidelitat la normativa d'elaboració dels registres i se'n conserven les sèries corresponents de moltes notaries des del segle XIII. Els protocols i d'altres documents que s'anaren acumulant com a producte de la funció notarial eren traspassats pels notaris als seus successors, procediment que fou objecte de disposicions legals ja des del segle XIII (els Costums de Tortosa, vers 1279, i les Ordinacions de Lleida, el 1289)¹.

Els protocols s'havien de conservar per la funció pública que complien com a registres de notes de tots els documents autoritzats, i també com a patrimoni de cada oficina notarial, que constituïa un organisme generador de rendes i funcionava com a tal. Així es formaren els arxius notariais, que s'han conservat segons les vicissituds que les institucions o les persones titulars de les notaries han passat al llarg de la història.

Conservació dels arxius notariais històrics en arxius públics

Igual que a la resta d'estats on s'establí el sistema del notariat llatí, la Llei espanyola del notariat, del 1862, declarà com a propietat de l'Estat tota la documentació produïda pels notaris. El 1914 la legislació espanyola va reconèixer el valor dels protocols com a font històrica i va obrir a la recerca la documentació notarial que tingués una antiguitat superior als cent anys.

Des de la promulgació de la Llei del notariat, el 1862, es produïren repetits intents per part de l'Administració de crear arxius públics per a conservar, especialment, els protocols notariais des dels seus orígens, però una xarxa pública d'arxius no es va fer realitat fins a l'aplicació del Decret de creació dels arxius provincials, del 1931. A Catalunya es crearen l'Arxiu Històric de Tarragona, el 1944, i els de Lleida i Girona, el 1952, i a tots tres hi ingressaren nombrosos fons notariais dels districtes de la província corresponent. Molts d'aquests fons procedien de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on anaren a raure fons notariais de procedència diversa, però especialment dels ingressos fets com a mesura de prevenció o d'urgència durant la guerra civil de 1936-1939. Aquest darrer arxiu encara compleix la funció d'arxiu històric de la província de Barcelona.

Des del segle XIX, la legislació preveia que els ajuntaments contribuïssin a la conservació dels fons notariais històrics de cada localitat, i així ho varen fer diversos municipis, que van aplegar aquests fons amb els històrics municipals. En força casos, la notaria d'un terme local també guardava la documentació municipal, que era escrita i conservada pels notaris. La funció preservadora dels municipis es va consolidar amb el Decret de la Presidència del Govern de 2 de març de 1945, que instaurà les seccions històriques del arxiu de protocols i preveia que els fons dels districtes es conservessin als arxius històrics municipals o comarcals que es poguessin crear.

D'aquesta manera, es van anar constituint arxius històrics municipals que també acolliren la documentació notarial històrica. Durant els darrers 25 anys, molts arxius

municipals han estat dotats de recursos i la previsió del Decret de 1945 s'ha fet realitat en la Xarxa d'Arxius Comarcals, creada per la Generalitat de Catalunya i destinada a conservar, entre d'altres, els arxius notariais de districte. L'encert d'aquesta xarxa és que permet conservar la majoria de fons històrics al lloc d'origen o molt a prop.

Així, el 1939 l'Ajuntament de Terrassa va acceptar el dipòsit de la Secció Històrica de l'Arxiu de Protocols del districte notarial de Terrassa, que inclou tota la documentació de la notaria històrica i els protocols contemporanis de més de cent anys d'antiguitat de totes les notaries del districte. El fons ingressà a l'Arxiu Històric de Terrassa, format a la Biblioteca Municipal Soler i Palet el 1932. Aquest Arxiu Històric va constituir el fons originari de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, en ser creat aquest el 1982.

El mateix 1982 es va fer efectiu el traspàs a la Generalitat de Catalunya de les competències del Ministeri de Cultura sobre les seccions històriques de Protocols Notariais del territori de Catalunya. En aplicació de la Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'arxius i documents, tots aquests arxius públics, que custodien pràcticament tots els fons notariais conservats a Catalunya, formen part del Sistema d'Arxius de Catalunya.

A Catalunya s'han comptabilitzat més de dos-cents mil protocols històrics (de més de cent anys d'antiguitat) conservats. Els fons notariais catalans destaquen per la gran quantitat de protocols conservats des dels orígens, amb un total de 419 registres del segle XIII. Els primers capbreus conservats són uns fragments de 1221, de Vic, i de 1222, de Manresa.

Una part important de fons notariais també es troba als arxius eclesiàstics, que han conservat i conserven la documentació notarial procedent de l'actuació dels rectors de les parròquies rurals o generada a notaries de domini eclesiàstic.

La notaria històrica del districte de Terrassa (1232-1862)

Antecedents: el scriptorium de la seu d'Ègara i la parròquia de Sant Pere

Els redactors de les escriptures als termes d'Ègara i de Terrassa eren, durant els primers segles medievals, els clergues de Sant Pere d'Ègara, segurament ja durant el període en què les primitives esglésies egarenses van ser seu episcopal (segles V a VII).

Al començament del segle IX, des de l'inici de l'ocupació dels francs, el castell de Terrassa es constituí com a terme jurisdiccional dintre del comtat de Barcelona. L'origen de la seva demarcació termenal es troba en l'antiga població d'Ègara, que fou *municipium* en època romana imperial i seu episcopal des de mitjan segle V. El terme de Terrassa depenia directament dels comtes de Barcelona, i després dels comtes reis d'Aragó.

La part central i més gran d'aquest terme constituïa la parròquia de Sant Pere i, dins d'aquesta parròquia, a redós del castell, s'hi formà a les darreries del segle XII

la vila de Palau, origen del nucli urbà de la futura ciutat de Terrassa. Els clergues de Sant Pere van ser els principals escrivans d'escriptures de tot el terme de Terrassa fins al nomenament del primer notari reial, vers 1232.

La notaria i l'escrivania reials de Terrassa: uns orígens controvertits

En època de la instauració de notaries, i en una data no del tot concretada, vers 1232, el batlle reial de Terrassa nomenà un escrivà (*tabellionem*) perquè exercís com a notari a Terrassa. El capellà de Sant Pere va denunciar aquest nomenament, tot al·legant que la seva església posseïa l'escrivania de Terrassa des de sempre; el batlle, com a representant de la jurisdicció del rei, li respongué que a Terrassa no hi havia cap escrivà d'ofici i que el rei el podia nomenar perquè posseïa la jurisdicció temporal sobre el castell de Terrassa i li pertocava regir l'ofici notarial (*ordinacio notariorum*), especialment als castells i les viles de la seva jurisdicció.

Una sentència de 26 d'abril de 1236, del conegut jutge Pere Albert, dictaminà que el nomenament del notari de Terrassa era un dret del rei, però concedí al capellà de Sant Pere, com a responsable de la funció parroquial, el dret d'expedir testaments i capítols matrimonials, mentre que el dret de propietat sobre la notaria pública fou assignat al prior del monestir de Santa Maria de Terrassa, el qual, des de la fundació d'aquest monestir, l'any 1113, també regia l'antiga parròquia de Sant Pere.

Consolidació institucional: domini directe del rei i senyoria mitjana del prior de Terrassa

El conflicte amb les escrivanies eclesiàstiques es produí també a d'altres llocs de Catalunya i el règim jurídic de les notaries passà un procés de normalització. La regulació del cas de Terrassa segons la sentència de 1236 no fou gaire estable, però sí que ho fou la relació de dominis establerta amb document de 7 de febrer de 1254, pel qual el rei Jaume I establí al prior de Santa Maria, perpètuament, l'escrivania del castell de Terrassa, amb el dret d'exercir-hi les funcions notariales i l'exclusiva de l'ofici al terme de Terrassa.

Així, ara la notaria es considerava una institució de nova creació del rei, una propietat seva, i no pas una continuació de l'escrivania que l'església posseïa. La figura jurídica aplicada va ser l'establiment emfitèutic, un tipus de contracte que tenia una forta tradició a Catalunya (derivació de la *charta precaria* de la llei visigòtica i d'origen romà) i es consolidà com a reguladora de les relacions entre els posseïdors de domini sobre béns reals. L'establiment emfitèutic no comportava dependència vassallàtica de tipus feudal i era normal en indrets de domini reial, com era el cas de Terrassa.

A partir d'aquest moment, i fins a mitjan segle XVIII, els notaris de Terrassa exerciren per autoritat del prior del monestir de Santa Maria de Terrassa, càrrec que el 1601 passà a la institució religiosa successora d'aquest monestir, és a dir, la col·legiata del Sant Esperit i Sant Pere. Els habitants del terme de Terrassa havien d'acudir forçosament al notari reial per a escripturar tota mena de contractes, encara que el

capellà de Sant Pere, o el càrrec que tingués assignada la funció parroquial en aquesta església, podia expedir capítols matrimonials i testaments, dret que es reconegué, en general, a tots els rectors de les parròquies.

Transferència dels dominis: castlans i notaris

El domini directe sobre la notaria que corresponia al rei fou traspassat, ja al segle XIII, als castlans que regien el castell de Terrassa i hi administraven el drets patrimonials del rei. Destacaren com a posseïdors de la castllania el llinatge dels Muntanyans (segles XV i XVI), la Universitat i el Consell municipal de la vila de Terrassa (període 1622-1661) i el comerciant Pere Fizes (a partir del 1661), els descendents del qual mantingueren la possessió fins a la instauració de les notaries públiques actuals, amb la Llei del notariat del 1862.

El prior de Santa Maria de Terrassa, i després del Sant Esperit, tenia el domini útil sobre la notaria, amb el dret a nomenar els notaris i conservar els registres i els documents. El 1353, el notari Jaume Gili comprà el domini útil i el traspassà hereditàriament als seus descendents, alguns dels quals no exerciren i assignaren la funció a un notari regent. El domini eclesiàstic es va anar diluint amb el temps, mentre que el paper social dels notaris va guanyar preponderància.

La nissaga dels Gili posseï la notaria de Terrassa fins al 1615, en què Jaume Gili Amat la va cedir en establiment emfitèutic perpetu a Josep de Tormo i de Vilademany, castlà de Terrassa, que, com a castlà, també posseïa la senyoria directa. A partir de llavors, doncs, els castlans posseïren tant el domini directe, cedit pel rei segles abans, com el domini útil, que comportava, com hem dit, el dret de nomenar els notaris i de posseir els registres i documents notariais.

Una doble funció: notaria extrajudicial i escrivania judicial

Les notaries tenien la funció de registrar, autoritzar i expedir les escriptures i les actes que els particulars o les institucions els demanaven (funció extrajudicial), però normalment també actuaven com a escrivans de la cort de justícia local, que depenia del batlle (funció judicial).

Així, l'oficina notarial era anomenada escrivania quan exercia la funció judicial i notaria quan autoritzava escriptures privades. També feien aquesta doble funció els rectors de les parròquies dels pobles que no tenien notaria pròpia i, per això, les petites parròquies han conservat la documentació notarial, municipal, judicial i de diverses institucions i particulars de molts pobles. Cal lamentar la desaparició d'un gran nombre d'aquests autèntics arxius històrics locals a causa de la crema d'esglésies de 1936.

A moltes notaries locals, a més a més, s'hi escrivien i guardaven els llibres d'actes i els diversos registres i documents de l'Administració del consell municipal, i així succeí també a Terrassa fins ben entrat el segle XIX.

Els fons documentals de la notaria històrica de Terrassa: característiques i transmissió *Del capbreu originari al protocol modern*

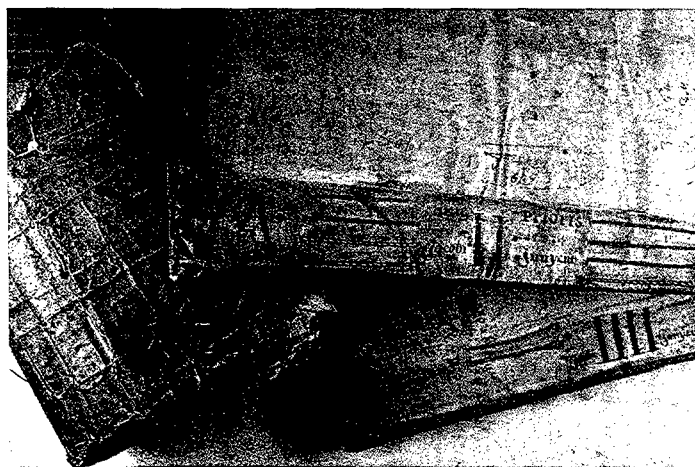
Els primers registres notariais eren anomenats **capbreus** (*capibrevia*) pels notaris de Terrassa. Aquest nom reflectia el fet que les notes que s'hi inscrivien eren un resum breu, un extracte de les dades particulars que configuraven cada document.

Les Corts de Perpinyà del 1351 van regular la funció notarial i la redacció de l'instrument o escriptura en forma pública. En conseqüència, els notaris de Terrassa van iniciar la redacció d'una doble sèrie de registres: els manuals (*manuale*), que recollien tots els documents en ordre cronològic rigorós, com els anteriors capbreus, però amb el text més complet, i els **llibres comuns** (*liber comunis, liber notularum*), on s'havien d'escriure els documents per extens, sense abreviatures ni reducció de les clàusules. Els llibres comuns representaven el protocol passat en net, però normalment no recollien tots els documents; aquests hi apareixen sense ordre cronològic i en molts casos només se'n registrava l'encapçalament.

Al segle XVI s'estengué l'ús d'un tercer llibre, l'**esborrany**, on es feia la primera inscripció, resumida, dels instruments. Encara que no tinguin forma oficial, aquests registres poden suplir, a efectes de recerca, la pèrdua dels altres registres o de les escriptures originals.

Els notaris també van elaborar registres especials, en els quals recollien algun tipus de documents concrets. Les notaries de ciutats, que tenien un gran volum de producció d'escriptures, disposaven de llibres especials de tipus molt diversos, però a Terrassa només se'n produïren per a testaments i capítols matrimonials. i en alguns casos per a inventaris i encants.

Cal destacar que els notaris de Terrassa, majoritàriament, exerciren també a diverses poblacions d'una àmplia rodalia, en virtut de la seva titulació com a notaris

El triple registre de notes: *Prothocollum* (primera nota o esborrany), *Manuale* i *Liber comunis* del notari de Terrassa Jaume Junyent (1573-1584). AHT, *Arxiu notarial*.

per autoritat reial. Les escriptures expedides fora de Terrassa eren registrades en sèries de manuals i llibres a part i es conserven pràcticament tots des del 1326 fins al 1754.

El nom de **protocol** designava primitivament, entre d'altres denominacions diverses, els petits manuals o esborranys on es prenién les primeres referències dels documents. Les regulacions del 1736 i el 1755 van reduir els diversos registres notariais a un de sol, anomenat "protocol de matrius", amb categoria d'original i públic. Fins llavors, els originals autèntics de les escriptures eren els documents expedits per als interessats, en pergami (i, a partir del segle XVI, cada cop més sovint en quaderns de paper). La Llei del 1862, fundadora del notariat contemporani, i els reglaments posteriors mantenen el nom de protocol. Actualment també es fa servir el nom de protocol per a designar, en general, tots els registres produïts per la funció notarial extrajudicial a través dels temps.

A qui pertanyien els protocols notariais?

El domini útil de la notaria donava dret a nomenar notari, a administrar la institució, a posseir-ne els béns propis i a gaudir-ne dels fruits, drets derivats dels establiments emfitèutics que regulaven, en el cas de Terrassa, els diferents dominis implicats.

Ja hem vist que el domini útil pertanyia al prior de Santa Maria de Terrassa, per concessió del rei, i que al segle XIV aquest domini passà als notaris, que l'anaren traspasant als seus successors. Successivament, els notaris van posseir els protocols i altres documents de la notaria fins que el domini útil passà als castlans (l'any 1615), els quals van exercir des d'aleshores el dret de nomenar el notari i de posseir l'arxiu notarial. La senyoria del priorat de Terrassa sobre la notaria quedà limitada, a partir de llavors, al dret a percebre un cens anual, però els notaris van continuar exercint per autoritat del prior fins a mitjan segle XVIII. La situació no va canviar fins a la Llei del 1862, que va suprimir tots els drets senyorials sobre les notaries i els notaris i va establir la propietat estatal dels protocols notariais.

On s'ha conservat l'arxiu dels antics notaris de Terrassa?

Els notaris disposaven d'una casa a la plaça de la Vila, de Terrassa, on residien, hi tenien l'oficina i hi guardaven l'arxiu. Així, el 1615 la casa del notari comprenia oficines, arxiu, arques, armaris, taules i d'altres estris necessaris per a l'expedició de les escriptures i per a la feina dels escriptors.

Òbviament, la documentació augmentava amb el temps, i més si tenim en compte que, a més dels protocols d'instruments privats, els notaris també havien de conservar l'arxiu de registres i expedients judicials de la cort del batlle, els diversos llibres de l'Administració municipal (de la Universitat de la vila i de la Universitat forana) i d'altres de les confraries gremials i d'altres institucions o personatges destacats de Terrassa.

Al segle XVIII, la casa del notari ja no tenia prou espai per a conservar tota la documentació i la més antiga es va conservar a la Torre del Palau, dins el castell de Terrassa. Segons l'inventari que se'n va fer el 1795, a la Torre del Palau hi havia dotze armaris i alguns prestatges i la documentació més recent es trobava a la casa (i oficina) del notari, una part a la sala anomenada "estudi" i una altra en una estança anomenada "arxiu". Es pot comprovar, per aquest inventari, que en aquella data es conservaven pràcticament tots els mateixos protocols que ens han arribat.

La custòdia de l'arxiu al segle XIX: notaris i historiadors

El 1822 es produïren a Catalunya destrosses d'arxius públics, causades per confrontacions polítiques, i el notari de Terrassa va amagar la documentació judicial i els protocols notariais en una cova tapiada dins la Torre del Palau. El 1848 es va extreure aquesta documentació antiga, encara que molts llibres i documents es van trobar molt malmesos, segons fonts de l'època².

L'arxiu notarial fou instal·lat, llavors, a la casa número 28 del carrer de la Font Vella, residència del notari arxiver Jacint Soler i Oliveras, pare de l'historiador Josep Soler i Palet, que va treballar-hi en les seves recerques històriques.

El 1891 l'arxiu passà a la casa del nou notari arxiver, Ramon Estalella, que el 1907 adquirí la Torre del Palau i probablement hi tornà a col·locar l'arxiu històric.

L'Arxiu Històric de Terrassa, obra dels notaris

Al llarg de la història, els notaris de Terrassa han produït, conservat, inventariat i transmès l'arxiu notarial, juntament amb el fons de la batllia, els processos judicials, el fons de la Universitat de la vila de Terrassa, el de la Universitat forana, el de les confraries menestrals i els d'altres institucions terrassenques. Aquest important conjunt documental sempre ha estat ben valorat pels notaris arxivers del districte de Terrassa, que no han estalviat esforços per a la seva bona conservació.

Cal destacar, en aquest sentit, la tasca del notari Francesc de Paula Badia i Tobella, arxiver del districte nomenat el 1926. Aquest notari va comprar al seu antecessor la Torre del Palau, hi va instal·lar prestatgeries, va encarregar la col·locació dels fons a un emèrit historiador terrassenc, Salvador Cardús i Florensa, i va impulsar la confecció de paperetes o fitxes descriptives dels llibres.

A la seva reunió del dia primer d'abril del 1932, el patronat municipal que regia la Biblioteca-Museu Soler i Palet, a instància del seu secretari, l'historiador Salvador Cardús, va acordar la creació d'un arxiu del patrimoni documental històric de la ciutat de Terrassa. La primera documentació d'aquest arxiu va ser la deixada per Josep Soler i Palet, que també havia llegat a la ciutat la seva casa (seu de la biblioteca) i les seves riques col·leccions bibliogràfiques i museístiques. Els fons arxivístics importants,

però, eren els que havien conservat els notaris, que van ingressar a la biblioteca el 1939, procedents de les esglésies de Sant Pere.

El tràngol revolucionari: els fets de 1936

El notari Francesc de Paula Badia fou assassinat el 24 de juliol de 1936 i el 20 d'octubre del mateix any els revolucionaris cremaren tots els seus protocols i els dels seus predecessors immediats. La seva vídua, Montserrat Tobella i Barrera, s'enfrontà amb valentia als incendiaris i la seva actuació va permetre l'arribada d'una ordre de l'Ajuntament que aconseguí aturar la destrucció de tot l'arxiu històric.

Tot seguit, tots els fons històrics de l'arxiu notarial es van traslladar a les esglésies de Sant Pere, on s'instaurà un Museu Comarcal que conservà el patrimoni documental i museístic que es va poder salvar.

El present: l'Arxiu Històric de Terrassa, de la Biblioteca Soler i Palet a l'Arxiu Comarcal

El desembre de 1939, amb l'anuençia del Col·legi de Notaris de Barcelona i de l'Ajuntament de Terrassa, la documentació conservada a les esglésies es va traslladar a la Biblioteca-Museu Municipal Soler i Palet, on restà a cura de Salvador Cardús (fins a la seva mort prematura, el 1958), que hi treballà intensament per a l'elaboració d'un conjunt de monografies i nombrosíssims articles d'història que destaquen pel rigor metodològic i la sòlida base documental.

Els historiadors terrassencs havien demanat reiteradament la recuperació per part de l'Ajuntament del fons històric municipal que es conservava des del seu origen a l'arxiu notarial. Finalment, el trasllat de tots els fons de l'antiga notaria a la Biblioteca municipal va permetre la conservació unitària del fons municipal, el notarial i els altres produïts a la notaria. Salvador Cardús donà el nom d'Arxiu Històric de Terrassa al conjunt documental aplegat, un dels més antics i complets de Catalunya. D'aquesta manera, el 1939 es va fer realitat l'arxiu històric promogut pel Patronat Soler i Palet el 1932 i es va poder obrir a la consulta pública.

El 1982 fou creat l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, mitjançant un conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Terrassa. L'Arxiu Comarcal, al qual s'integrà l'Arxiu Històric de Terrassa, va funcionar a la Biblioteca Soler i Palet fins al trasllat a la primera seu pròpia de l'arxiu, al carrer del Pantà, inaugurada el 26 d'abril del 1995.

Així, el mes d'abril del 1995 tots els fons aplegats a l'Arxiu Històric de Terrassa, amb tota la documentació històrica produïda i guardada pels notaris, es van instal·lar al nou Arxiu Comarcal. El fons notarial ha continuat essent un dels més consultats, fins i tot un cop incorporada l'abundosa documentació de procedència diversa que l'Arxiu Històric de Terrassa ha anat aplegant els darrers anys.

Els documents notariais, memòria de la nostra història

Una font d'informació fidedigna i inexhaurible: autenticitat, diversitat temàtica i abast temporal dels documents notariais

Els arxius notariais constitueixen els fons d'arxiu més amplis i fidedignes per a la recuperació de la informació històrica. Les relacions humanes, públiques i privades, s'estableixen mitjançant la garantia jurídica de les actes i els contractes escrits i autoritzats pels notaris, que en conserven testimoni fidel als protocols.

Una de les característiques del document notarial és la seva autenticitat, que li confereix un valor afegit com a prova de veritat històrica. Això no exclou que, d'una banda, la crítica diplomàtica demostra en força casos la falsedat de certs documents formalment elaborats com a autèntics i, de l'altra, que l'acte jurídic documentat no necessàriament reflecteix tota la realitat que ha portat a la seva escripturació i sovint cal confrontar el contingut dispositiu dels documents amb altra informació relacionada. La tasca del diplomatista consisteix a determinar l'origen real i l'autenticitat dels documents com a tals, i la de l'historiador és esbrinar-ne la veracitat del contingut objectiu i la interpretació que se'n pot fer.

El notariat fou implantat amb força i eficàcia a Catalunya des del segle XIII, fet que sembla confirmar la forta tradició existent d'acudir a escriptors per tal d'escripturar les transaccions. Tant les institucions com les persones particulars del país s'han servit sistemàticament de les escriptures per a autenticar les diverses manifestacions de llur activitat i el notari ha gaudit sempre d'un bon prestigi social. El nostre país destaca per la ingent quantitat de documentació jurídica original conservada dels segles X al XII (bàsicament de centres eclesiàstics) i per la integritat de les sèries de registres notariais produïdes des del segle XIII.

En definitiva, la documentació notarial catalana conserva testimoni de tota mena d'activitats, tant de les institucions públiques com de les entitats privades, les famílies i les persones, i d'un període de set-cents anys, des dels primers protocols del segle XIII.

En el context català, el patrimoni documental de Terrassa és paradigmàtic: l'Arxiu Històric de Terrassa conserva les escriptures jurídiques eclesiàstiques de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara des del segle X i pràcticament tots els registres notariais des del primer protocol produït, dels anys 1237-1242.

Documentació notarial i recerca: precedents i expansió

En conjunt, la documentació notarial és, en expressió popular, "una autèntica mina" com a font per a la recerca. La quantitat i la diversitat d'informació que s'hi troba ha estat anomenada "bonheur des chercheurs" per Françoise Mösser, directora del Minutier Central des Notaires, a París, i fundadora de la Secció d'Arxius Notariais del Consell Internacional d'Arxius.

Els registres i documents dels arxius que els notaris anaven formant s'anaven conservant i utilitzant sempre per al servei de la funció notarial, però la historiografia ja se'n va servir des de l'origen, encara que esporàdicament, per a documentar i verificar circumstàncies històriques. Al segle XVII, amb la creació de la nova ciència diplomàtica, va començar l'estudi dels documents jurídics per a verificar-ne l'autenticitat.

És, però, durant el segle XIX quan es difon arreu d'Europa la recerca aplicada a la documentació d'arxiu, i molt especialment la notarial, amb una finalitat bàsicament historiogràfica. També a escala local hem vist que els primers historiadors de Terrassa ja van treballar amb els fons noterials des del darrer quart del segle XIX.

Durant el segle XX, les consultes dels historiadors s'han multiplicat extraordinàriament, per l'avenç de les ciències històriques, per la diversitat i la quantitat de la informació que es troba als documents noterials i per l'obertura d'arxius públics on es conserven els fons.

D'altra banda, la recerca s'ha anat estenent a tota mena de professionals que necessiten documentar aspectes històrics del seu camp d'activitat específic. Cal destacar, igualment, l'afluència de persones particulars que treballen amb esforç per a obtenir de les escriptures, antigues i modernes, informacions sobre la història de la pròpia família, d'una casa, d'un barri, d'un camí i de tantes altres realitats que agrada i interessa de conèixer.

La història en documents: temes d'estudi

Els objectius de la recerca són múltiples i variables. En un primer moment, els historiadors d'àmbit local van extreure dels protocols dades diverses que els permeteren elaborar les primeres monografies històriques, però després els estudis de diplomàtica i les noves tendències historiogràfiques es van interessar pel valor dels documents noterials com a testimonis autèntics i com a reguladors de les relacions socials, econòmiques, institucionals o de qualsevol tipus. Un altre gran interès dels fons noterials és la possibilitat d'estudi de documents en massa, com a recurs estadístic molt útil en la reconstrucció històrica.

Una gran majoria de la població i de les institucions apareixen com a protagonistes de les actes i dels contractes, tant un sobirà com un magnat, un comerciant, un empresari, un pagès o un ciutadà o ciutadana qualssevilla. Malgrat tot, cal tenir present que una bona part de l'estament inferior de la població no podia accedir a les escriptures noterials, en determinats contextos i èpoques.

L'antiga economia de la terra, el règim de domini feudal, la propietat, les relacions de producció, les tècniques de conreu, les crisis agràries, les transmissions patrimonials, es documenten a partir de tota mena d'escriptures de transaccions i dels capbreus, registres específics on es recollien declaracions formals de rendes, drets i relacions de domini.

També s'hi troba documentació financera, que informa sobre l'evolució del sistema creditici i permet l'estudi de l'economia de qualsevol època i de qualsevol col·lectiu o individu.

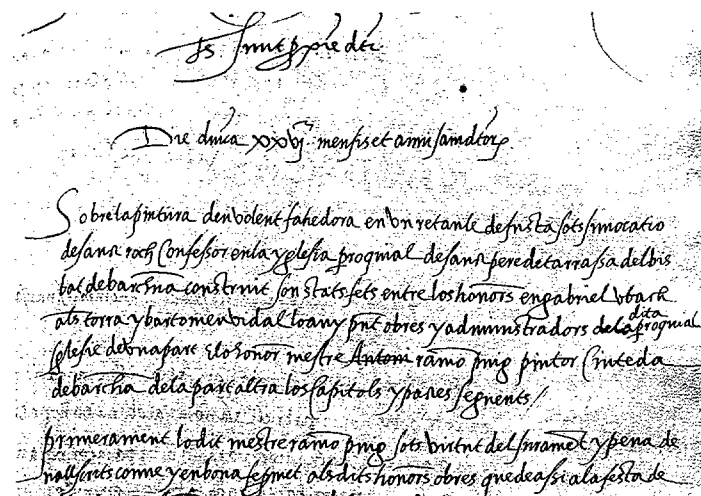
Els documents referents a l'artesanat de l'Antic Règim i a l'anomenada revolució industrial ens informen sobre associacions professionals, oficis, constitució de societats, moviments de capital, sistemes d'assegurança, tècniques de manufactura, mecanització, contractació, producció, condicions de treball, mutualisme, comerç terrestre i marítim, proveïments, tallers i edificis industrials, i molts d'altres aspectes.

Un altre objecte d'interès ha estat i és la família i la societat, amb temes com ara les biografies personals, les relacions entre els grups socials, els estils de vida, les afeccions i, en definitiva, la vida quotidiana i la mentalitat, que troben la font d'informació més profitosa en documents notarials com els capítols matrimonials, la documentació testamentària, els inventaris o els encants.

La història de l'art hi descobreix l'autoria de moltes obres d'art i detalls d'obres perdudes, gràcies als contractes i altres documents que, a més, informen de tècniques artístiques, monuments, còdexs literaris manuscrits, edicions de llibres i altres manifestacions artístiques. La sanitat, l'ensenyament, la religió, l'associacionisme, les comunicacions i l'urbanisme són altres àmbits d'activitats que es desenvolupen mitjançant escriptures notarials.

La història del dret, en qualsevol de les seves branques, la geografia, la toponímia, la paleografia, la diplomàtica, la lingüística, són ciències i disciplines que es nodreixen habitualment de l'abundosa documentació notarial.

La concentració en un sol fons de documents originats per tota mena d'activitats permet reconstruir la història d'institucions, famílies i persones concretes, o poden

Contracte al pintor Ramon Puig sobre l'elaboració d'un retaule de Sant Pere de Terrassa. 26 de Novembre de 1564 (*Manual de 1563-1565 del notari Bernat Amat, f. 173*).

complementar, si s'han conservat, els fons d'arxiu de cadascuna d'elles. Hi ha experiències de reconstrucció d'arxius perduts a partir dels documents notariais.

En definitiva, la documentació notarial és imprescindible a pràcticament tots els treballs de recerca històrica i les possibilitats d'explotació que ofereix són encara immenses: la informació que conserva és infinitament més abundosa que la que fins ara se n'ha extret i publicat a treballs i referències històriques.

Localitzar les fonts: documentació conservada i instruments de recerca

L'instrument bàsic per a la localització dels protocols i d'altres documents històrics de la notaria de Terrassa és el catàleg general publicat el 1984 per la Fundació Noguera. Aquesta publicació presenta, un per un, tots els registres notariais conservats i consultables, des del 1237 fins al 1905, amb una introducció sobre la història de la notaria de Terrassa, la tipologia dels registres, la transmissió dels fons i altres aspectes.

D'altres instruments de recerca complementaris són una relació de registres de documents autoritzats fora de Terrassa, un fitxer de capítols matrimonials del segle XVI i una base de dades de les propietats de la castlania de Terrassa al segle XVII. Cal afegir que, ara com ara, l'Arxiu Històric de Terrassa no disposa de recursos per a engagar un projecte d'indexació analítica i de digitalització de documents.

Presentem a continuació el volum i la cronologia de la documentació notarial conservada a l'Arxiu Històric de Terrassa i Comarcal del Vallès Occidental.

Secció Històrica de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Terrassa

<i>Notaria</i>	<i>Nombre de protocols</i>	<i>Nombre de toms</i>	<i>Anys</i>
Antiga notaria de districte de Terrassa	1.611	1.731	1237-1862
Notaries modernes de Terrassa	83	216	1863-1905
Olesa de Montserrat	133	133	1863-1905
Sant Cugat del Vallès	4	4	1746-1839
Rubí	17	29	1882-1905

Les sèries de protocols antics es completen amb 160 lligalls o caps de documents solts de l'antiga notaria de Terrassa (segles XVI-XIX) i nou caps de documents de la notaria d'Olesa de Montserrat.

La documentació d'altres districtes que s'ha transmès amb l'antic arxiu notarial de Terrassa és ben escadussera: dos registres i un lligall de documents de la notaria de Sabadell (amb dates entre 1454 i 1825) i un manual de la notaria de Santa Maria d'Arenys (1626-1629).

A més d'aquesta documentació, l'Arxiu Històric de Terrassa conserva també alguna documentació notarial d'origen divers. La família Badia va lliurar a l'Arxiu Històric documentació de l'arxiu del seu avantpassat, el notari d'Olesa de Montserrat

Francesc Tobella i Oliver, que inclou notes i índexs d'escriptures, documentació judicial i altres documents produïts a la notaria d'Olesa, dels anys 1420 al 1858, a més de documents de la batllia del mateix lloc, dels anys 1603 al 1867.

Constitueixen un fons a part els quatre registres de la parròquia de Sant Pere de Terrassa, produïts pel rector d'aquesta parròquia en l'exercici de la funció notarial entre els anys 1370 i 1808. Aquests registres contenen sobretot testaments i també es conserven a l'Arxiu Històric de Terrassa des de 1939.

En altres arxius s'han localitzat alguns protocols escadussers de la notaria històrica de Terrassa: només tretze, repartits en sis arxius. Pel que fa a les notaries del Districte actual, destaca el fons de la notaria del monestir de Sant Cugat del Vallès, amb més de dos-cents registres (des de la fi del segle XIII fins al 1835). Aquest fons es conserva des del 1977 a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, juntament amb cinc registres de la notaria d'Olesa de Montserrat. Els protocols històrics del districte de Terrassa localitzats en altres arxius es poden veure amb més detall a la publicació *Els fons de protocols de Catalunya* (cita completa a la bibliografia).

Orientacions per a la recerca: qüestions de lectura i interpretació dels documents

Per a la consulta i interpretació dels documents convé conèixer el procés de redacció en diferents registres, que hem vist evolucionar al llarg dels segles, i d'altres aspectes formals i de contingut que comentem a continuació.

Les notes dels protocols eren redactades quasi exclusivament en llatí fins al segle XVI. Després esdevenen progressivament més nombrosos els documents (i les notes corresponents dels protocols) en català, especialment els capítols matrimonials, els testaments, les actes de consells municipals i d'altres documents de l'Administració pública. Durant el segle XVIII es va imposant el català, fins a esdevenir la llengua pràcticament única. Al començament del segle XIX comencen a aparèixer documents en castellà, llengua que es va estenent fins a suplir totalment el català a mitjan del mateix segle.

La Llei del 1862 (article 25) estableix que els instruments notarial seran redactats en llengua castellana. Durant la II República espanyola (1931-1939) diversos notaris van protocol·litzar escriptures en català, com el notari de Terrassa Francesc de P. Badia i Tobella, però els seus protocols van quedar destruïts completament el 1936. Darrerament, amb la recuperació del català com a llengua oficial, es torna a utilitzar aquesta llengua, encara que no pas d'una manera generalitzada i normalment a instància de les persones interessades.

L'escriptura de les notes és normalment cursiva i evoluciona segons els estils vigents a cada època: cursives gòtiques (segles XIII-XV), humanística i variants (segles XV-XVII), dextrògira (segle XVIII) i cursives modernes, fins a mitjan segle XX, en què s'introdueix l'escriptura mecanografiada. Es troben nombroses abreviatures als

documents i notes dels segles medievals, però moltes menys als dels segles moderns. Al segle XVIII només en queden reminiscències i en usos concrets. Calen coneixements de paleografia i pràctica de lectura per a poder llegir els documents medievals, però és possible, com han demostrat nombrosos usuaris, interpretar dades concretes dels protocols moderns, sobretot a partir del segle XVIII.

L'estat material dels protocols és, en alguns casos, un problema més difícil de superar, perquè la fragmentació, la mala conservació dels fulls o l'oxidació de la tinta ocasionen la pèrdua del text o n'impedeixen la lectura. L'estat precari d'alguns protocols terrassencs fa que restin fora de consulta i pendents d'una restauració que és molt costosa i no es pot realitzar a curt termini. El problema afecta, sobretot, els llibres d'època medieval.

Pel que fa al contingut dels documents, convé una preparació en diplomàtica (per encarar la gènesi del document, els tipus documentals, criteris d'autenticitat, etc.), en història del dret públic i privat i en història de les institucions.

Bibliografia

José BONO HUERTA. *Breve introducción a la diplomática notarial española. Parte primera*. Sevilla: Junta de Andalucía, 1985.

Maria COLL I CALVO. "El notariado de Tarrasa en la Edad Media". *Biblioteconomía*, 11 : Barcelona, 1954, p. 98-117.

Fèlix DURAN I CAÑAMERAS. *Els arxius judicials de Catalunya*. Barcelona, 1933.

Fèlix DURAN I CAÑAMERAS. *Notas para la historia del notariado catalán*. Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, 1955.

Maria Teresa FERRER I MALLOL. "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya". *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 4 : Barcelona, 1974, p. 29-171.

Fides historiae. Els fons del Districte Notarial de Terrassa. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 2006 (El Portal de la Guia; 1).

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ. "Els arxius de protocols, font per a la història moderna". *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 8 : Cerdanyola, Universitat Autònoma de Barcelona, gener del 1990, p. 285-323.

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ. "Notariat i cultura: els registres notariais". Dins: *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 333-350.

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ (coordinador); Lluïsa CASES I LOSCOS; Albert CURTO I HOMEDES; Antoni MAYANS I PLUJÀ; Ramon PLANES I ALBETS. *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2005 (Textos; 5).

Josep Maria PONS I GURI. "De l'escrivent al notari, de la «charta» a l'instrument.

Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 7 : Barcelona, 1993, p. 29-41.

Pere PUIG I USTRELL. *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*. Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (dos volums).

Pere PUIG I USTRELL; Josep SANLLEHÍ I UBACH. *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*. Barcelona: Fundació Noguera, 1984.

Pere PUIG I USTRELL. "Senyoria directa, domini útil i funció notarial a la notaria i l'escrivania públiques de Terrassa". Dins: *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 617-633.

Pere PUIG I USTRELL, "Notes històriques sobre la institució i la funció notarial en època moderna i contemporània. El cas de l'escrivania i la notaria públiques de Terrassa". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXII : Barcelona, 2004, p. 95-133.

Notes

- 1 Aquesta i altra informació que aportem sobre els arxius notariais de Catalunya es basa en el treball coordinat pel doctor Laureà Pagarolas, director tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, i publicat per l'Associació d'Arxivers de Catalunya el 2005 amb el títol *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*.
- 2 Josep SOLER I PALET. *Monografia de la parroquia de Sant Julià de Altura*. Terrassa, 1893, p. 81-82.